

Уроки дослідження художнього твору як явища літературного напрямку

Л. Л. Нежива

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Paper received 07.05.2016; Accepted for publication 15.05.2016.

Анотація. У статті схарактеризовано різновиди уроку дослідження художнього твору як явища літературного напрямку. Змістові й формальні компоненти цих уроків зумовлені стильовою специфікою. Автором визначено завдання та види діяльності уроку – підручника життя, уроку натуралістичного факту, уроку-враження, уроку-експресії, уроку-інтуїції, уроку – епатажної вистави, уроку екзистенційного пошуку, уроку-здивування, уроку іронічного осмислення.

Ключові слова: літературний напрям, стильова домінанта, урок літератури.

Урок літератури, організований вчителем-словесником на високому професійному рівні, дає можливість діалогової взаємодії з мистецтвом слова, збагачує життєвий та естетичний досвід, впливає на формування образу світу особистості. Кожна зустріч з мистецтвом дарує людині неповторні враження, емоції, переживання, радість відкриття щоразу нового, наснажує духовно, надихає на творчість, спонукає до роздумів і пошуків власного «Я». Усе це й визначає актуальність створення мистецьких уроків літератури за естетичними законами.

У методиці навчання української літератури напрацьований великий досвід моделювання й проведення інноваційних уроків, наприклад, урок-семінар, урок – учнівська конференція, урок-диспут (Н. Волошина), урок компаративного вивчення літератури (А. Градовський), літературно-мистецька вітальня, семінар із двома мистецькими блоками (С. Жила), гра-драматизація, рольова гра «Ток-шоу» (О. Куцевол), урок – гендерне дослідження (Л. Мозгова), урок-конкурс, урок-композиція (Є. Пасічник), урок-молитва, урок-пристрасть, урок-ніжність (Б. Степанишин), урок – філософське дослідження, урок – психологічне дослідження (Г. Токмань). Класифікаційні характеристики інноваційних уроків презентують О. Горб, В. Шуляр та ін. Систематизуючи мистецькі уроки (урок-реквієм, урок-концерт, урок-драма, урок-вернісаж, урок-казка, урок-пейзаж, урок-портрет, кіно-урок, собор муз), Г. Токмань наголосила: «Вид мистецтва, його жанр стають і складовою уроку, і його формотворними засадами, наповнюються спорідненим літературним матеріалом» [3, с. 109]. Продовжуючи цю думку, зазначимо, що стиль твору й літературного напрямку також може впливати на моделювання уроку літератури. Словеснику необхідно співвіднести формальні й змістові компоненти уроку із великостильовою домінантою, або тією характерною рисою, що, об'єктивуючись у певному мистецькому напрямі, формує його естетику і поетику.

Таким чином, у шкільній практиці автором було застосовано комплекс уроків дослідження художнього твору як явища літературного напрямку [2]. Назвемо різновиди цього типу уроку: урок – підручник життя (вивчення реалізму); урок натуралістичного факту (вивчення натуралізму); урок-враження (вивчення імпресіонізму); урок-експресія (вивчення експресіонізму); урок-інтуїція (вивчення символізму); урок – епатажна вистава (вивчення футуризму); урок екзистенційного пошуку (вивчення екзистенціалізму);

урок-здивування (вивчення сюрреалізму), урок іронічного осмислення (вивчення постмодернізму) тощо.

Мета вчителя – зацікавити старшокласників різностильовим художнім світом літератури, даючи можливість відчутти атмосферу творчої лабораторії митців. Спільними завданнями таких уроків є:

- забезпечення на основі стильових орієнтирів діалогу: учень – твір;
- розвиток емоційної та естетичної здатності сприймати й розуміти різностильові твори;
- залучення учнів до невимушеного засвоєння теоретико-літературного поняття тематичного блоку «літературний напрям» на тлі міжмистецьких асоціацій і порівнянь;
- удосконалення умінь старшокласників систематизувати та узагальнювати інформацію про літературний напрям, осмислюючи вияв його рис у художніх творах;
- сприяння розвитку творчості учнів, навичок усного і писемного мовлення, пов'язаного із стилями літературних напрямів.

Схарактеризуємо особливості різновидів уроку дослідження художнього твору як явища літературного напрямку в старшій школі.

Урок – підручник життя. Цей урок доречний під час вивчення творів, що репрезентують реалізм. Зважаючи на те, що цей стиль характеризується об'єктивним відтворенням дійсності, в його художньо-естетичній парадигмі набуває значення пізнавальна і виховна спрямованість. Такі властивості реалізму зумовлюють його специфічні назви: «література правди», «підручник життя для масового читача», що було враховано під час пошуку формотворчої основи уроку вивчення реалістичної літератури. Таким чином, основні структурні частини цього уроку складатимуться із створених старшокласниками сторінок «підручника життя».

Завдання уроку – підручника життя:

- сприяти філософсько-аналітичному заглибленню в дійсність, відтворену реалістами;
- допомогти учням подолати наївно-реалістичний підхід у розумінні художнього твору;
- спрямувати дослідницьку діяльність старшокласників на пошук вираження історизму та національної ідеї у національній та соціальній проблематиці;
- дати можливість усвідомити роль деталі, авторських відступів, відтворених засобами пізнавального зображення й точного називання;

- створити умови для наповнення «сторінок» власного підручника життя непроминальними цінностями відповідно критеріїв народної етики, переосмисленої реалістами.

Види діяльності, що зумовлюватимуть активізацію аналітичного мислення й засвоєнню об'єктивності й правдивості, як стильових ключів прочитання реалістичного твору: евристична бесіда; дослідження проблем, визначених реалістом; дискусія; нотування висновків за поставленими проблемами; створення реалістичного пейзажу, портрету, інтер'єру тощо.

Урок натуралістичного факту зумовлений специфікою творчості натуралістів, які ставили перед собою завдання спостерігати і неупереджено фіксувати факти, за що їх твори називали «життєвими документами», «чорно-білим фото». Цей урок можливий у класах з поглибленим вивченням української мови та літератури, оскільки вивчення натуралізму передбачено тільки програмою професійного рівня (філологічного профілю).

Завдання уроку натуралістичного факту:

- забезпечити засвоєння стильової естетики напряму, провідними рисами якого є відтворення побутових картин суспільного дна, темних боків людського життя, літературних героїв, дії яких зумовлено біопсихічними чинниками;

- дати можливість відчути фактографічність, документальність, публіцистичність художнього тексту;

- сприяти розумінню наслідків домінування фізіологічного в житті людини.

Види діяльності, що допоможуть засвоїти естетику натуралізму: цитування і аналіз натуралістичних картин; характеризовування героїв й визначення зумовленості їх поведінки; дискусія на тему контролю внутрішнього духовного балансу; евристична бесіда стосовно визначення ідеї розглянутого на уроці натуралістичного твору.

Урок-враження. Такий урок зумовлено тим, що базовою категорією в розумінні імпресіонізму є поняття «impression» з українським відповідником «враження», адже імпресіоністам властиво відтворювати й естетизувати життєві миттєвості, фіксуючи їх мовою мистецтва. Тому враження, як основа уроку, зумовлюватимуть його змістове наповнення.

Завдання уроку-враження:

- створити умови для засвоєння ключової категорії імпресіонізму – сиюхвилинних вражень, що фіксують неповторні миті пізнання світу;

- дати можливість старшокласникам відчути, уявити, зрозуміти естетику творення образотворчої та літературної імпресії;

- на основі учнівських вражень від імпресій в українському живопису та літературі виховувати культуру спілкування з імпресіоністичними творами;

- викликати в старшокласників глибокі враження, бажання обмінятися ними й створити власну імпресію;

- актуалізувати аксіологічний аспект вивчення імпресіонізму, що полягає у пошуку гармонії душі людини з навколишнім середовищем, з природою.

Види діяльності, що зумовлюватимуть активізацію учнівських вражень: вивчення імпресіоністичної манери художника за картиною; художнє відтворення

літературних імпресій та їх аналіз; пошук відповідників літературним імпресіям в образотворчому мистецтві, їх порівняння; створення власних імпресій за законами імпресіоністичного стилю тощо.

Урок-експресія. Специфіку цього уроку зумовлено необхідністю акцентування способу художнього вираження людських емоцій, викликаних почуттями «на межі», адже саме ця риса є стилетвірною в естетиці «мистецтва крику».

Завдання уроку-експресії:

- створити умови для усвідомлення драматичності катастрофічного світовідчуття людини, змалюваної експресіоністами;

- дати можливість старшокласникам відчути колосальну силу емоційного вираження в художньому творі;

- забезпечити засвоєння естетики творення літературної та образотворчої, театральної, кіно-експресії (за вибором учителя);

- подолати індиферентність, викликати відповідний емоційний резонанс, сприяти естетичним переживанням старшокласників;

- актуалізувати виховний потенціал творів, в яких відтворюється справжність людини в момент найвищої психологічної напруги.

Види діяльності, що допоможуть старшокласникам засвоїти естетику художнього виразу з максимальною емоційною концентрацією: спостереження виявлення емоцій у змалюванні образів (міміка, жести, дії), порівняння експресії в літературному творі та живопису, кінофільмі, театральній виставі; експресивний переказ збереженням особливостей художнього мовлення; цитування й обговорення емоційно напружених епізодів тощо.

Урок-інтуїція. Наріжною стильовою категорією символізму є складний, багатозначний символ, пізнання якого можливе, передусім, на емоційно-інтуїтивному рівні. Тому найважливіше на такому уроці максимально активізувати інтуїтивне чуття старшокласників, налаштувати на сприйняття мистецтва натяків, сугестії, засобами яких читачеві транслуються думки, настрої, переживання, виражені письменником.

Завдання уроку-інтуїції:

- забезпечити емоційне сприйняття художніх творів на основі творчих принципів символістів, які намагалися звільнитися від буденності, здійснити прорив у трансцендентне, пізнати абсолютні істини й поділитися своїми відкриттями;

- створити умови для дешифрування й тлумачення багаторівневних, абстрактних символів, пояснення таємничих смислів образів, породжених своєрідними настроєвими асоціаціями автора;

- дати можливість старшокласникам відчути радість відкриття мистецької таємниці, сенсу символу;

- активізувати інтуїтивні чуття, асоціативність мислення;

- виховувати культуру розуміння світу через художні символи, відчуття всеперемагаючої сили Краси.

Види діяльності, що сприятимуть активізації інтуїтивного чуття старшокласників: осмислення літературних маніфестів французьких символістів, дослідження рис творчості українських символістів з

поетичних маніфестів, декодування літературних символів, демонстрація й тлумачення образотворчих символів, гра в багатозначність, символотворчість тощо.

Урок – епатажна вистава. У пошуку ідей для створення нестандартного уроку по вивченню футуризму, найважливішою виявилася необхідність відтворити атмосферу творчого експериментаторства, настроїв митців, які репрезентували цей напрям. Готуючись до вистави з дотриманням головних атрибутів футуристів, старшокласники матимуть можливість познайомитися із світовідчуттям та провідними засадами творчості футуристів.

Завдання уроку – епатажної вистави:

- створити умови для усвідомлення маніфестованої футуристами деструкції, яка не передбачає фактичного знищення класичного мистецтва, але розрахована на резонанс у суспільній свідомості;
- дати можливість відчувати агресивний ритм міського життя, художньо відтворений футуристами;
- забезпечити засвоєння футуристичної естетики з її урбаністичністю й культом технічної краси, ілюструючи ці риси футуристичними картинами й літературними образами;
- сприяти розумінню творчих пошуків, мистецького експерименту футуристів;
- активізуючи акторські здібності, розвивати естетичну емпатію старшокласників, допомогти сформуванню власного ставлення до футуризму.

Види діяльності, що наблизитимуть до розуміння естетики та творчих експериментів футуристів: декламування літературних маніфестів; демонстрація картин художників-футуристів; виступи поетів-футуристів, літературних критиків (їх роль виконують старшокласники).

Урок – екзистенційний пошук. Важливість вивчення старшокласниками літературного екзистенціалізму важко переоцінити, оскільки він «розігрує» конкретну долю людини. Художньо відтворюючи екзистенцію літературного героя, письменник дає можливість читачеві чуттєво її пережити і «приміряти» до особистісного образу світу. Розуміючи за Н. Аббаньяно екзистенціальність як пошук мудрості, що скеровує людське життя і надає йому сенсу, пропонуємо урок, спрямований на екзистенційне відкриття.

Завдання уроку – екзистенційного пошуку:

- створити умови засвоєння естетики літературного екзистенціалізму, екзистенціальності художнього мислення, як основу світогляду і відповідні естетичні принципи відтворення дійсності;
- активізувати екзистенційну спрямованість учнівського мислення, осмислення твору суголосно власному існуванню, історичній добі та естетиці філософського і літературного екзистенціалізму;
- сприяти розвитку умінь і навичок доказового викладу власного розмислу з приводу моральних і психологічних аспектів самоствердження людини;
- викликати прагнення старшокласників до пошуків позитивних і продуктивних способів самореалізації в житті.

Види діяльності, які налаштуватимуть на сприйняття естетики літературного екзистенціалізму: заповнення щоденнику «подвійних нотаток»; цитування і коментування літературної критики; обговорення

екзистенційних епізодів твору; дослідження засобів художнього зображення сенсу людського існування, самотності, свободи вибору; характеристика маргінального образу; обговорення проблемних питань, поставлених учнем автором.

Урок-здивування. Вивчення сюрреалізму потребує актуалізації важливої стильової риси: дивовижності художнього відображення. Недаремно твори, позначені рисами цього напрямку асоціюються з «казками для дорослих». Якщо словеснику вдасться здивувати учнів сюрреалістичними візіями, ці враження сприятимуть не тільки невимушеному усвідомленню особливостей стилю, але й виявленню цікавості до тлумачення складного метафоричного мовлення сюрреалістів.

Завдання уроку-здивування:

- сприяти усвідомленню особливостей візійного типу творчості письменників-сюрреалістів;
- створити умови належного сприйняття сюрреальної картини дійсності, позначеної химерністю, містерійністю, дивакватістю;
- викликати в старшокласників притаманне сюрреалістам відчуття «дитинного здивування» світом;
- стимулювати інтерес до пошуку смислів плетива взаємопов'язаних метафор, ускладнених сновидофантастичними, візійними, екстатичними вимірами;
- дати можливість старшокласникам відчувати в сюрреалістичних творах фольклорну стихію, світ архаїки, збережений у підсвідомості генетичною пам'яттю етносу.

Види діяльності, що допоможуть зрозуміти художні візії сюрреалістів: пошук, відтворення і тлумачення дивовижних образів; інтерпретація складних, уречевлених метафор; цитування сюрреалістичного мовлення; дослідження рис сюрреалістичного живопису; порівняння сюрреалістичних образів з подібними, відтвореними художніми засобами інших стилів.

Урок іронічного осмислення. Нерідко твори постмодерністів сприймаються як блюзнірство й викликають негативні враження. Більшою мірою такого впливу зазнають читачі, які сприймають іронічний дискурс серйозно. Щоб уникнути цієї проблеми в шкільній практиці, пропонуємо словесникам разом з учнями іронічно осмислити зміни в суспільстві й усвідомити себе, сучасників у складному хаотичному, постіндустріальному, постапокаліптичному світі, а потім з цієї точки зору взяти участь у грі постмодерністів, аналізуючи їх твори.

Завдання уроку іронічного осмислення:

- створити умови засвоєння старшокласниками принципу гри як головної умови комунікування з творами постмодернізму;
- дати можливість відчувати скептичні настрої постмодерністів, іронічний пафос їх творів (літературних і музичних);
- забезпечити засвоєння естетики іронічного цитування, натяків, пояснюючи інтертекстуальність у літературі, а також на прикладах формальної гри в архітектурі, змішування технік і стилів у живопису, графіці, художньому фото тощо;
- розвивати здатність і бажання естетично «грати текстом», приймаючи правила гри автора;

● викликати інтерес до читання сучасної постмодерної літератури.

Види діяльності, що допоможуть засвоїти елементи естетичної гри постмодерністів: обговорення висловлювань сучасних письменників про світ і людину; презентація символів сучасної культури; прослуховування пісень рок-гуртів; демонстрація рис постмодернізму в архітектурі, живопису, графіці, художньому фото; дослідження і конспектування естетичних засад створення літературних угруповань; аналіз поезій, позначених постмодернізмом.

Схарактеризовані уроки також передбачають систематизацію стильових рис й дії відповідно до формулювання поняття.

Таким чином, наповнюючи зміст уроку стильовими дослідженнями твору як явища літературного напрямку, забезпечуємо глибоке розуміння літератури й водночас засвоєння складної теоретичної інформації, шкільного літературознавства. Можливості мистецтва невичерпні, тому в його просторі завжди знайдеться матеріал для творчості вчителя-словесника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горб О.А. Типологічні різновиди уроків української літератури в середній школі: автореф. дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання української літератури» / О.А. Горб; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2000. – 19 с.
2. Нежива Л.Л. Стильові явища мистецтва у створенні уроків літератури / Л.Л. Нежива // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 5. – С. 29 – 32.
3. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник / Г.Л. Токмань. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.
4. Шуляр В.І. Сучасний урок літератури : технологічні моделі : навч. посібн. / В.І. Шуляр. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 136 с.

REFERENCES

1. Horb O.A. Typologichni riznovydy urokiv ukrainiskoi literatury v serednii shkoli: avtoref. dys... kand. ped. nauk: spets. 13.00.02 «Teoriia ta metodyka navchannia ukrainiskoi literatury» [Typological variations of the Ukrainian literature classes in the secondary school] / O.A. Horb; Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova. – K., 2000. – 19 s.
2. Nezhyva L.L. Stylovi yavyshcha mystetstva u stvorenni urokiv literatury [Styles' phenomena of art in the Literature lessons creation] / L.L. Nezhyva // Ukrainska mova i literatura v shkoli. – 2013. – № 5. – S. 29 – 32.
3. Tokman H.L. Metodyka navchannia ukrainiskoi literatury v serednii shkoli : pidruchnyk [Methods of teaching Ukrainian literature in the secondary school] / H.L. Tokman. – K.: «Akademiia», 2012. – 312 s.
4. Shuliar V.I. Suchasnyi urok literatury : tekhnolohichni modeli : navch. posibn. [Modern literature lesson : technological models] / V.I. Shuliar. – Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2009. – 136 s.

Research lessons of the work of art as a phenomenon of literary directions

Nezhyva L.

Abstract. The article describes the types of research lessons as a phenomenon of a literary direction. The content and the formal components of these lessons are caused by the specific of the style. The author defines the tasks and determines the kinds of activities of innovative lessons: a textbook life lesson, a naturalistic fact lesson, an impression lesson, an expression lesson, an intuition lesson, a flamboyant performance lesson, an existential search lesson, an astonishment lesson and an ironic reflection lesson.

Keywords: literary direction, style dominant, literature lesson.

Уроки исследования художественного произведения как явления литературного направления

Л. Л. Неживая

Аннотация. В статье охарактеризованы разновидности урока исследования художественного произведения как явления литературного направления. Содержание и формальные компоненты этих уроков обусловлены стилевой спецификой. Автором сформулированы задачи и определены виды деятельности: урока учебника жизни, урока натуралистического факта, урока-впечатления, урока-экспрессии, урока-интуиции, эпатажного представления, урока экзистенциального поиска, урока-удивления, урока иронического осмысления.

Ключевые слова: литературное направление, стилевая доминанта, урок литературы.